

XVI-IX. Yüzyıllarda Haremeyn'in Gayrimüslim Misafirleri

NURETTİN GEMİCİ
PROF. DR.
İSTANBUL Ü. İLAHİYAT FAK.

ÖZET

Hac ibadetinin İslam'ın beş temel rükünlerinden birisi olması sebebiyle malî imkânı yerinde olan Müslümanlar için bir yükümlülüktür. Yüzyıllardır her türlü savaş, siyasal ve sosyal kargaşalara rağmen hac ibadeti hep ifâ edilegelmiştir. Haremeyn diye isimlendirilen Mekke ve Medine'yi görme isteği, sadece Müslümanlara has bir arzu ve istek olmayıp başka nedenler ve mücbir sebeplerle Müslüman olmayanlardan için de geçerli olmuştur. İslam hukukuna göre gayrimüslimlerin hac mahallerine sokulmasının yasak oluşu buraları görmek ve tanımak isteyenlerde aşırı merak ve ilgi uyandırmıştır. Bazı gayrimüslimler Mekke-Medine'ye girebilmek için büyük çaba sarfederken, bazıları efendileriyle birlikte köle olarak veya hac kervanını koruyan bir muhafız olarak bölgeye gelebilmiştir. Bu ziyaretin nerdeyse olmazsa olmaz şartı olarak Haremeyn'in ecnebi konuklarının hepsi kendilerini sözde İslam'a girmiş mühtedi veya Müslüman halklardan birisi gibi göstermişlerdir. Bu arada Kutsal yerleri görmeyi arzu edenlerin bir kısmında sadece merakını giderme ve az bilinen bu yerleri görme arzusu hakimken diğer bir kısmı da istihbarî olarak bilgi edinmek için kendilerini kamuflaj etmiş resmi görev icabı bulunmuştur. Belki isimleri belli olan seyyahlar yanında sayı olarak onlardan katbekat fazla sayıda ziyaretçiler hakkında bilgimiz yoktur. Haremeyn'in konukları arasında Ludovico de Varthema ((1470-1517) buraları 1503 yılında görmüştür. 1513'te Gregorio da Quadra, 1568'de Monsieur Le Blanc ve son olarak 1604 tarihinde meşhur Johann Wild de hac zamanı buraları görmüştür. Joseph Pitts (1663-1735?), Domingo Badia y Leblch Ali Bey al-Abbâsi, Giovanni Finati Hacı Muhammed, Johann Ludwig Buckhardt (1784-1817), Richard Francis Burton (1821-1890) ve son olarak da sömürgecilerin Kılıçlı lakaplı Christiaan Snouck-Hurgronje (1857-1936) sayabiliriz.

Anahtar kelimeler: Haremeyn, Gayrimüslim ziyaretçiler, Mekke, Medine, Hac

Abstract

XVI-XIX. non-Muslimguests of Haremeyn between centuries

Wish to see medine and mekke which is also called as Haremeyn was not only unique to muslims, mekke and medine has also alot of non muslim visitors because of other reasons and force majeure. pilgrim is Five pillar of islam for this reason every muslim which, has enough money, is obligated to do it. For centuries, despite the any kind of war and chaos this worship has been always done. non muslim are not allowed to enter these cities because of that it has aroused extreme curiosity and interest to people who want to see and recognize these places. Some foreigners tried to enter Mekka and Medina by themself, while other could enter as slaves with their master or as guard who is protect the pilgrim caravan. All Haremeyn foreigner guests shown themselves as pseudo muslim convert or as one of muslim people. Meanwhile some of those people who want to see Holy Places were there for their curiosity and to see these little known places while others were there for official duty as enquiry agency and camouflaged themselves. We do not know about the number of visitors, may be it is many times more than we know with certain names. Among Haremeyn visitors, Ludovico de Varthema (1470-1517) saw these places in 1503. Gregorio da Quadra in 1513, Monsieur Le Blanc in 1568, and last, famous Johan Wild see these places in 1604 in pilgrims time. Name of other foreinger visitors are Joseph Pitts (1663-1735?), Domingo Badia y Leblch Ali Bey al-Abbâsi, Giovanni Finati Hacı Muhammed, Johann Ludwig Buckhardt (1784-1817), Richard Francis Burton (1821-1890) and lastly, Christiaan Snouck-Hurgronje nicknamed swordman of conolialists (1857-1936)

Keywords: Haremeyn, Non-Muslimvisitors,Mekka, Medina, Hajj

İslam dünyasında yazılmış elde mevcut pek çok seyahatnamenin ana konusu veya yolculuğa çıkış gayesinin hac ibadetini yerine getirmek olduğu gerçeği öteden beri bilinmektedir. Genel anlamda konuları ele alan hacimli seyahatnamelerin ve gezi güncelerinin en dikkat çekici ve sürükleyici bölümleri; Hac ibadetinin ana merkezleri olan Mekke, Medine ve veya her üç dince kutsal kabul edilen Kudüs gibi kutsal mekânların anlatıldığı kısımlardır. İslam coğrafyasında İbn Cübeyr, İbn Battuta, Evliya Çelebi, Ayyaşî, Nablûsî gibi tanınmış seyyâhlardan olan yolculuklarında öncelikli olarak hac yolculuğunu hedeflemişlerdir. Bunlardan mesela Evliya Çelebi başlangıçta hacca niyet edip bu vesileyle tabir câizse yedi cihanı gezmiştir.

Kısaca Haremeyn diye ifade edilen Mekke ve Medine şehirlerinin kutsallığı ve Hac ibadetinin merkezi oluşu sadece Müslümanlarda değil, gayrimüslimlerde de merak ve ilgi uyandırmıştır. Üstelik Haremeyn'e girmenin gayrimüslimlere yasak oluşu, kutsal yerleri her ne olursa olsun bir şekilde görmenin cazibesini daha da artırmıştır. Bu sebeple Mekke ile Medine'ye girebilmek için çeşitli girişimlerde bulunanlar olmuştur. Bunun belki de en kolay yolunun Hicaz'a Müslüman kılığında veya görüntüsü altında girmek olarak görüldüğünden dolayı sözde İslam'a girmiş mühtedî veya Müslüman halklardan birisi gibi göstermeyi tercih etmişlerdir. Bu arada kutsal yerleri görmeyi arzu edenlerin bir kısmında sadece merak, görme arzusu hâkimken diğer bir kısmı da istihbarî bilgi edinmek maksadıyla kendilerini kamufle ederek resmî görev icabı bölgede bulunmuşlardır.^[1] XV. yüzyıldan itibaren

[1] Haremeyn'i görmek üzere yola çıkmış seyyahlar ve kaleme aldıkları seyahatnâmeleri hakkında detaylı bilgi

birbiri ardınca yapılan coğrafi keşif hareketleri sonucunda Amerika kıtasının, Ümit Burnu'nun ve Macellan Boğazı'nın keşfi ve Avustralya'nın tamamen bilinir hale gelmesine karşın, XIX. asra gelindiğinde Mekke-Medine havzasının dünyanın hala bilinmeyen nadir noktalarından birisi olma vasfını taşımaya devam etmesi, Batılılarca kabul edilemez bir durum olarak nitelendirilmiştir.

Reinhard Schulze'nin Richard Burton'un Mekke seyahatini sorguladığı makalesi, konuya şöyle açıklık getirir.

“(Mekke) hala Kuzey ve Güney Kutuplarının yanı sıra keşfedilmeyi bekleyen gizem dolu bir yerdi. Kuzey ve Güney Kutuplarına giden araştırmacıların önüne (zorluk olarak) sadece tabiat çıkarken, Mekke'ye giden seyyahın kutsal yerlere ayak basabilmek için üstesinden gelmesi gereken (şey sadece tabiat olmayıp) bir de tabiatla bütünleşmiş Müslüman bedevî idi.”^[2]

F.E. Peters'in kitabında IX. yüzyılda Haremeyn'i görmek için yola çıkan Avrupalı seyyahlara dair geniş malumat bulunmaktadır.^[3] Aynı sene içinde Robin Leonard Bidwell, “*Travellers in Arabia*” adlı eserinde Hicaz yolculuğuna başlı başına bir bölüm ayırmıştır. Bidwell, ağırlıklı olarak Arap coğrafyasına yapılan diğer seyahatleri ve gezginleri de ihmal etmeyerek derli toplu bilgiler sunmuştur. Onun ele aldığı seyyahların pek çoğu yaşadıklarını ve gördüklerini kaleme almışlardır. Bidwell'in bu tespitlerinden yola çıkan araştırmacıların pek çoğu en erken tarihli seyahat olarak Ludovico de Varthema'nın bölgeye olan ziyaretinden söz etmektedirler.

Aslında Bidwell kitabında Hicaz'a özellikle de Mekke ile Medine'ye Varthema'dan çok daha önce seyahat eden Portekizlilerden de söz etmektedir. Bunlardan Kaptan Gregorio da Quadra uğradığı bir deniz kazası neticesinde Yemen krallığına esir düştükten tam sekiz yıl sonra Mekke ve Medine'yi ziyaret etme fırsatı bulmuştur. Hatta adı geçen kaptan, esaret yıllarını iyi

.....
için bkz. Robin Leonard Bidwell, *Travellers in Arabia*, Garnet Publishing, Beyrut 1994, 116, 130; Ahmet Özel, “Hac” *DİA*, XIV, s. 415-416.

[2] Burada Schulze'nin, Yeniçağ'la birlikte peş peşe gerçekleşen keşiflere telmihen Mekke ve Medine hakkında doğru dürüst bilgi sahibi olunamamasını gayrimüslimlerin oralara girişlerinin yasaklı olmasından çok tabiata ve sert tabiatlı ve söz dinlemez Bedevilere hamlettiği görülmektedir. Kutuplarla kıyaslanması tabiat şartlarının tersine olan durumu betimlemek içindir. Bedeviler hakkında olumsuz kanaatin sebepleri konumuz dışı olmakla birlikte burada belki bir parça bir bilgi kirliliğinden söz edilebilir. Reinhard Schulze, “*Richard Burton in Mekka*”, haz. Christoph Bode, *West meets East. Klassiker der britischen Orient-Reiseliteratur*, Heidelberg 1997, s. 106.

[3] F. E. Peters, *The Hajj: The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places*, Princeton 1994, s. 206-265.

değerlendirerek Arapçayı çok iyi derecede öğrenmiştir. Yemen Kralının ölümünden sonra geldiği hac ziyaretinde de merakını gidermiştir.^[4]

Aynı şekilde Varthema'dan önceki seyahatçilerin eserlerinde Mekke ve Medine'ye zarar vermek adına gayrimüslimler tarafından yapılan ziyaret girişimlerinin boşa çıkarıldığına dair örnekler de yer almaktadır. Nitekim İbn Cübeyr'in meşhur seyahatnâmesinde yer verdiği Mekke ve Medine'ye saldırmak için harekete geçen gayrimüslimlerin yaptıkları düşmanca ve hasmâne tutumu sıradan bir ziyaret olarak değerlendirmek mümkün değildir.

“İskenderiye'ye indiğimiz gün ülkeye yeni getirilmiş develerine ters bindirilmiş, etraflarında davul ve borazanlar çevrili olan Rum esirleri seyretmeye çıkan büyük bir kalabalık gördük. Başlarından geçenleri sorduğumuzda anlatılanların verdiği üzüntü ciğer parçalayıcı idi. Anlatıldığına göre, Şam Hıristiyanlarından bir grup bir araya gelmiş ve Kulzüm Denizi'ne (Kızıldeniz) en yakın yerde gemi omurgaları inşa edip ardından bunları yakınlardaki Araplardan deve kiralayarak sahile taşıtmışlar. Gemi yapımı tamamlanınca, hacılardan da yolcular olarak denize açılmışlardır. en-Na'am Denizi'nde^[5] belli bir noktaya gelince, on altı gemiyi orada yakmışlar. Sonra Ayzab'a^[6] varmışlar; orada Cidde'den hacılar getiren bir gemiyi almışlar,

[4] Burada ismi geçen Yemen Kralı Tâhirilerden el-Melik'z-zafir II. Amir olmalıdır. Gerçekten de 1516-1516 yılında karşısına geçen Yemen kabilelerinin Memlûklerle anlaşması sonucunda Zebid yakınlarındaki savaşı kaybeden II. Amir önce Zebid şehrini kaybetti (1516). Arkasından San'a'ya çok yakın bir mevkiye cereyan eden ikinci bir savaşı da kaybeden II. Âmir ortadan kaldırıldı (1517). İç karışıklıklardan sonra Mikrâne'de II. Âmir'in oğlu Ahmed başa getirildi. Mehmet Salih Arı, “Tahiriler,” *DİA*; XXXIX, s. 406; Bidwell, *Travellers in Arabia*, s. 119. Bidwell'in anlatısında geçen Yemen kralları ve Kaptan Gregorio da Quadra'nın kitabında geçen Krallar bunlardır. Bidwell'in faydalandığı kaynağın sadece kütüyesine ulaşabildik. Bkz. Ronald Bishop Smith, *João de Meira: being Portuguese texts found in the Arquivonacional da Torre do Tombo*relativeto João de Meira's little known voyage to Basra in 1517 and 1521: and also the unknown voyage of Antonio de Saldanhato Basra in 1519, with indications before they arrived at Basra they were preceded by Gregorio da Quadra proceeding in Ormuz from his captivity in the Yemen, Lisboa, 1973.

[5] Bu denizle ilgili bir kayıt bulunmadığı İbn Cübeyr seyahatnamesinin ilgili sayfasının dipnotunda yer almaktadır. Bu ismin İbn Cübeyr tarafından zühul eseri olarak yanlış yazıldığına değinmektedir. Bkz. İbn Cübeyr, s. 34, Türkçe tercümesinde açıklama bölümünde bilgi şöyledir: Kızıldeniz'in Süveyş, Ayzeb ve Cidde arasında kalan kuzey kesimi. İbn Cübeyr'in seyahatinin gerçekleştiği dönemde Kızıldeniz'in kara ile temasta bulunduğu noktalar da farklı adlarla anılırdı. İbn Cübeyr, haz. Ahsen Batur, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, İstanbul, 2003, s. 264.

[6] Nihal Şahin Utku, “Kızıldeniz'in Kaybolan Liman Şehirleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2014, c. 19, sy. 2, s. 126. İlgili makalede şu şekilde bilgi verilmektedir: “Şuaybe – Car – Kulzüm – Ayzab. Kulzüm'ün gerilemesiyle yükselişe geçen Ayzab'ın hikâyesi de en az diğerleri kadar ilginçtir. Cidde'nin tam karşısında yer alan Ayzab, en zirve döneminde uluslararası çapta ticari bir antrepo olarak faaliyet göstermiş ve dünyanın en işlek limanları arasına girmiştir (İbn Cübeyr, 1980:45; Makrizi, 1987:1:202; Hasan, 1987:VI:74; Kavsi, 1976:128). Mısır'ın güney sahilinin en uç noktasında, Sudan sınırı yakınında bulunan, ancak tam konumu XIX. yüzyılın sonlarına kadar bilinmeyen Ayzab'ın harabeleri, 1920'lerin sonlarında ortaya çıkarılmıştır. (Holt, 1999:132; Salim, 1993:41-2).”

Kus'dan,^[7] Ayzab'a kara yoluyla gelen bir grubu da gemiye bindirmiş ve hepsini öldürmüşler. Daha sonra Yemenli tâcirleri getiren iki gemiye el koymuşlar, sahilde Mekke ve Medîne (Allah onları aziz kılsın) sürresi için toplanan yiyeceklerin çoğunu yakmışlar. Hiçbir Rum'un cesaret edemediği ve o güne kadar duyulmamış bir sürü çirkin işler yapmışlar. Bunların en iğrenç ve korkunç bir planı da Hz. Peygamber'in kentine girmek ve onu mukaddes kabrinden çıkarmakmış. Hatta bu aralarında açıkça konuşulmuş. Allah onları böyle bir işe cüret etmekten dolayı hesaba çeksin ve kaderin yardımıyla yapmak istediklerine engel olsun. Medine'ye bir günlük mesafeye kadar yaklaşmışlar. Allah onların saldırılarına Mısır ve İskenderiye'den teçhiz edilmiş Lü'lü adındaki hacib ve Mağribli denizcilerden oluşan yardımcı kuvvetlerin gemileriyle engel olmuş. Düşmanı kaçıp kurtulacakları yerde arkadan sarmışlar, bir aydan fazla bir süre zarfında yaptıkları bunca işlerden sonra onları yakalamışlar. Bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı esir alınmış. Esirlerden bir kısmı öldürülmek üzere diğer kentlere dağıtılmış. Bir kısmı Mekke ve Medine'ye gönderilmiş.^[8]

Bu çerçevede gayrimüslimlerin Mekke ve Medine'ye dönük düşmanca tavırlarına Mark Ferro'nun dile getirdiği aşağıdaki ifadeleri de zikretmek gerekir:

Hindistan'daki ticaret merkezleri bir kez daha iyice sağlama alınınca, Memlûk filosunu mağlup etmiş olan Alfonso de Albuquerque'nin^[9] aklına taş kırıcılarından oluşan bir orduyla Mısır'ı yıkıma uğratmak geldi. Etiyopyalıların tavsiyelerine uyararak, dağı delecek ve Nil'in kaynaklarını kurutacaktı. Hemen ardından da Aden'den içerilere girip Mekke'den Peygamberin naâsını alarak onu Kutsal Topraklar ile deşiş tokuş edecekti. Bu yeni bir Haçlı Seferi idi, tıpkı daha öncekiler gibi.^[10]

Bu noktada belki de sözü Mekke'ye sözde hacıları korumak amacıyla muhafız olarak gidip gördüklerini kaleme alması bakımından kutsal topraklara ayak

[7] Afrika hacılarının yolu üzerinde Nil'de yer alan bir adadır. Nihal Şahin Utku'nun makalesinde de Kus'a değinilmiştir. "Güneydoğu Asya, Hindistan ve Doğu Afrika'dan gemilerle gelen kıymetli mallar ya doğrudan ya da Aden üzerinden buraya taşınıyor; buradan da develere yüklenerek kervanlarla Nil üzerindeki Kûs ve Aşvan'a, ardından da Nil nehri yoluyla İskenderiye, Dimyat, Reşid ve Tinnis gibi Mısır'ın Akdeniz'e açılan limanlarına ulaştırılıyordu. Bu yolla Doğu mallarının Avrupa ülkelerine taşınması sağlanıyordu. *Ağm*, s. 126.

[8] İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr*, Beirut 1400/1980, s. 34-35.

[9] Alfonso de Albuquerque (1460-1515). Portekiz hâkimiyetindeki Hint bölgesinin ikinci valisidir. Portekiz imparatorluğunun adına Doğuda büyük fetihler yapmış gerçek banisidir. 1506 yılında Arap ve Fars denizindeki Portekiz filolarının idaresine getirildi. Gerçek anlamda büyük bir uluslararası ticaret yolu üzerinde olan Hürmüz adasını ele geçirmeyi kararlaştırarak bazı girişimlerde bulundu. Eğer burası Portekizlerin elinde olursa ticaret yollarının ve Hint Denizi'nin hakimiyeti ve kontrolü sağlanmış olacaktı. Bu uğurda mücadele edip bazı başarılar elde ettikten sonra Goa bölgesine ulaşmadan vefat etti. <http://www.iranicaonline.org/articles/albuquerque-alfonso-de-ca>

[10] Mark Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 63.

basan ilk Avrupalı olarak bilinen Ludovicodi Varthema'ya vermek gerekir. Varthema'nın Venedik asıllı olduğu konusunda ihtilaf olup Cenovalı veya Bolognalı olduğu da öne sürülmüştür. Varthema, 1470 yılında Bologna'da doğmuş ve 1517 yılında Roma'da ölmüştür. İtalya'daki Haçlı ordusunda paralı asker olarak görev yapmıştır. 1501 yılında Venedik'ten bir gemi ile yola çıkan Varthema önce İskenderiye'ye ardından Kahire'ye geçmiştir. Kahire yakınlarındaki piramitleri ziyaret ettikten sonra yolculuğuna devam etmiş, Beyrut, Trablus ve Halep şehirlerini gördükten sonra Şam'a yerleşmiştir. Daha sonradan kaleme aldığı seyahatnâmesinde geçen ifadelerinden, burada Arapça öğrendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Şam'da tanıştığı bir mühtedi aracılığıyla Nisan 1503'te Mısır'dan yola çıkarılan yaklaşık 35.000 insan ve 40.000 devenin yer aldığı Mısır mahmilini taşıyan kervanı korumak için görevlendirilen muhafızların arasına karışmıştır. Zaman zaman bedevî Arapların kervanlara yaptıkları saldırılar ve yağmaları önlemek için böyle bir tedbir alınmaktaydı. Dolayısıyla Ludovico de Varthema daha önceden de yaptığı gibi paralı askerliğin yeni bir şekli olan bu görevi kabul etmişti. Kervana katılmadan önce Varthema'nın Müslüman olduğu ve Yunus ismini aldığı söylenir. Bu sayede o, Müslümanlarca kutsal kabul edilen şehirleri bizzat elde ettiği müşahedeleriyle, sonradan kaleme alacağı eserinde aslına uygun bir biçimde tanıtacaktı. O, Hz. Peygamber'in kabrini yerinde görerek o güne kadar Batı'daki algının öncülerinden kabul edilen Niccolò da Poggibonsi (1346) ve Lionardo di Niccolò Frescobaldi'nin (1384) iddialarının aksine Hz. Muhammed'in kefene sarılı olan naâsının havada asılı duran bir tabutta bulunduğu dair düşüncenin doğru olmadığını ortaya koydu. Mekke'de bir Müslüman hacı adayı gibi yaşamak kendisine ağır gelmişti. Kervanla beraber hac ziyaretini ifâ ettikten sonra Cidde ve Aden limanlarından bindiği bir gemiyle önce Hindistan'a ardından Endonezya ve Malezya'ya gitti ve daha sonra 1508 yılında Avrupa'ya döndü. Gezdiği ve gördüğü şeyleri ve yaşadıklarını döndükten hemen sonra "Itinerario de Ludovicodi Varthema (Rome 1510; ter. J. W. Jones, *The Travels of Ludovicodi Varthema*, ed. G. P. Badger, London 1863.)^[11] adlı kitabında toplayan Varthema, kısa süre kaldığı Medine ve Mekke'de yörenin topografyası ve Müslümanların ibadetlerinden ziyade, çevrede gördüğü yerleri ve ilgisini çeken hususları kaleme aldı.^[12]

[11] Itinerario de Ludovicodi Varthema, *Rome 1510*; trc. J. W. Jones, *The Travels of Ludovicodi Varthema*, nşr. G. P. Badger, London 1863.

[12] Ahmet Özel, *agm.*, XIV, 416.

O eserinde, Mekke'de Harem-ı Şerif civarında tek boynuzlu bir at gördüğünü iddia etmektedir. Bu atlar Varthema'nın ifadesine göre Habeş hükümdarı tarafından Mekke'deki Şerif'e hediye edilmiştir.^[13]

Yukarıda da temas ettiğimiz üzere Varthema, Mekke'ye bir hac kafilesinin muhafızı göreviyle gelmiş olmasına karşın, kendisinden sonra Avrupalı seyyâhlardan Joseph Pitts (1685) ise bir köle olarak gitmiştir. Bu sebeptendir ki, Varthema'nın üslûbunda Araplara, Müslümanlara ve İslâmiyet'e karşı üstten bir bakış söz konusudur. Ayrıca diğer seyyahlardan farklı olarak hac menâsiki ve diğer dinî konularda verdiği bilgiler oldukça sınırlı ve eksiktir. Gördüğü garip şeyleri aktarmayı daha çok tercih etmiştir. Eserinde ağırlıklı olarak kişisel deneyim ve birikimlerine dayalı hükümler vermeyi yeğlemiştir. Belki de onun bu tutumu, bilgi eksikliğinden ya da Oryantalist bakış açısıyla Müslümanları küçük düşürmek istemesinden kaynaklanmış olabilir

Varthema'dan sonra, bu hususa dair literatürde haklarında yeterli malumata sahip olmadığımız bazı isimlerin de kutsal toprakları ziyaret ettiği görülmektedir. Nitekim sırasıyla Gregorio da Quadra (1513), Monsieur Le Blance (1568) ve son olarak meşhur Johann Wild (1604) Hicaz bölgesine seyahat etmişlerdir.

Yine tanınmış eser sahibi olan Joseph Pitts'in (1663-1735?), 1704'te kaleme aldığı "*A True and Faithful Account of the Religion and Manners of the Mohammedans, with an Account of the Author's Being Taken Captive*"^[14] adlı seyahatnâmesi Kâbe'ye ait çizimler, tasvirler ve hac ibadeti hakkında bilgiler yer almaktadır. Pitts'in anlattığı, XVII. yüzyılda bir Avrupalı tarafından kaleme alınan İslamiyet ve Müslümanların görgü kurallarının Batı'daki ilk ve en ayrıntılı açıklamalarını içermesi bakımından da dikkat çekicidir.^[15]

Joseph Pitts'in yer verdiği ifadelerinden onun Mekke ve Medine'nin manevî atmosferden pek fazla etkilenmediği anlaşılmaktadır. Kâbe onun için ilgi çekici bir mekân olarak görülmez. Pitts'in bölgeye gelişi sebebi, eserinin başlığından da anlaşılacağı üzere, 1678 yılında 14-15 yaşlarındayken Cezayirli korsanların eline esir düşmesi, köle olarak satıldıktan sonra ikinci sahibi İbrahim'in sayesinde Müslüman olması ve son efendisiyle de hac yolculuğuna

[13] Ludovico de Varthema, *Reisen im Orient*, Sigmaringen, 1996, s. 78.

[14] Yazarın esir alınması, Türklerin ona karşı kaba muamelesi ve esaretten kaçışını anlatan bir bölümle birlikte, Müslümanların din ve geleneklerini muhtevi hakiki, güvenilir tasvirler, adıyla yayınlanmıştır.

[15] Joseph, Pitts "*A True and Faithful Account of the Religion and Manners of the Mohammedans, with an Account of the Author's Being Taken Captive*" (1704), ed. Daniel J. Vitkus, *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England* (içinde), Columbia University Press, New York 2001, 218-300; Michael Wolfe, *One Thousand Roads to Mecca*, New York: Grove Press, 1997, 102-125.

çıkmasıdır. 1685 yılında hac görevini yerine getirmek için efendisi ile birlikte İskenderiye ve Kahire üzerinden Mekke'ye ulaşmıştır. O, eserinde haccın menâsiki, rükünleri ve diğer yapılması gerekenlerin yanı sıra, XVII. yüzyıl sonlarına doğru kervanla yapılan yolculuk ve dönemin Arap âdet ve gelenekleri hakkında oldukça geniş malumat aktarmaktadır.^[16]

Joseph Pitts, ihramını giyince vücudunun açıkta kalan sırtı ve kolları ile örtüsüz ve takkesiz başı güneşte iyice yanmıştır. Fakat Mekke şehrini ve Kâbe'yi çok etkileyici bulmamasına rağmen orada rastladığı hacıların zayıf ve çelimsiz olmalarına karşın tavaf ve diğer ibadetler esnasında samimi ve içten duygularla Allah'a yalvar yakar olarak gözyaşlarını sel gibi akıttıklarını ifade eder. Bu şekilde günah ve hatalarına karşı içten bir tövbe arayışında olduklarını ve affedilmeyi ummalarından etkilenir ve hayranlıkla karşılar. Özellikle Arafat'taki vakfe esnasında tek bir kıyafetle hacıların eşit bir şekilde bir araya gelmelerini, Allah'ın kullarının arasında bir fark olmadığını göstermesi bakımından çok önemli bulur. Medine'nin yoksul görüntüsü ve nüfus olarak az oluşuna da hayret eder. Fakat mutaassıp bir Hıristiyan olarak Hz. Peygamber'e ağır ve galiz hakaretler savurur. Pitts'i hayrete düşüren başka bir unsur da Arabistan coğrafyasında ekili bir alan görmeyişi ve tabiatta bir canlıya rastlamadığını ifade etmesidir. Bir Müslüman kisvesi altında neredeyse 15 yıl kadar yaşayan Pitts'in İslamiyet'e ve Müslümanların ibadet ve yaşantılarına dair bilgileri genelde doğruya yakın olmakla birlikte, onun mutaassıp bir Hristiyan olmasının yanı sıra gururlu bir İngiliz olarak ön yargılarından kurtulamadığının ve oryantalist bakış açısından azade bakamadığının altını çizmek gerekir.^[17]

İspanya'nın Katalan bölgesinden gelen Domingo Badia y Leblich, Ali Bey el-Abbâsî adıyla Mekke'yi ziyaret etmiştir. O, 1803'te İspanya'dan Fas'ın Tanca şehrine giderek gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 1805 yılında Mekke'ye doğru yola çıkarak 1807 yılının ilk ayında Mekke'ye ulaşmıştır. Mekke'de yaklaşık iki ay kadar kalarak yazacağı eser için oldukça değerli bilgiler topladı. Hakkında İngiliz, İspanyol hatta Fransız ajanı ithamı yapılmıştır. Gerçek ise onun alt sahra bölgesinde araştırmalar yapmak niyetinde oluşudur. Özellikle Vehhâbî ayaklanmalarının yaşandığı dönemde şehirde hâkimiyetin bir Osmanlılar bir Vehhâbîler arasında gelip gittiği süreçte Mekke şehrinin nüfusunun yüz binlerden trajik bir şekilde 16.000'e düştüğünün tespitini yapmıştır.^[18] Kentte gitgide azalan nüfus,

[16] Wolfe, *One Thousand Roads to Mecca*, s. 22-23.

[17] Bidwell, *Travellers in Arabia*, s.23-26.

[18] Bidwell, *Travellers in Arabia*, s. 28.

ticarî hayatı olumsuz etkilemiş ayakkabıcılık, anahtarcılık gibi bazı zanaat kollarında donanımlı eleman neredeyse kalmamıştır. Özellikle isyan sonrası silahsızlandırma politikası nedeniyle silah yapımı ile iştigal eden hiçbir kimse kalmamıştır. Fakat Leblîch bütün bunların yanında Mekke'nin topografyası hakkında oldukça zengin bilgiler de vermektedir.^[19]

Leblîch, "*Sayırsız Hıristiyan şehirlerini dolaştıktan sonra, sonunda İslam şehirlerini de görmeyi istedim. Hac yolculuğu için Mekke'ye yola çıktığımda özellikle oraların örf adet ve gelenekleri, ibadet usul ve tarzlarını görmeyi de umuyordum.*"^[20] sözleriyle Haremeyn bölgesine gidiş nedenini ifade etmektedir. Onun Mekke'ye olan yolculuğu Kızıldeniz üzerinden gerçekleşmiş, yolculuk esnasında gemileri oldukça tehlikeler atlatmıştı. Geminin kaptanı olan Leblîch, usta bir manevrayla gemilerini sahile salimen ulaştırabilmişti. Mekke'de ilginç hatta sıra dışı bir tespitle bulunarak hiçbir fareye rastlamadığını zikretmiştir. Kendisini konuk eden devrin Mekke Şerîfi Abdullah b. Sürûr ile samimi ilişkiler kurduğundan ve sık sık onunla bir araya geldiğinden bahseder. Mekke Şerîfi, kendisine haccın menâsiki ile hac esnasında nelerin yapılması ve yapılmaması gerektiğini öğretmiştir. Mekke şehrinin yöneticiliğine bu yakınlığı sayesinde Leblîch, Kâbe-i Muazzama'nın yıllık geleneksel yıkanma merasiminin arkasından örtüsünün yenilenmesi ve değiştirilmesine şahitlik etmiştir. Leblîch, Mekke'den 2 Mart 1807'de ayrılmış, Cidde ve Yenbu' limanından Medine'ye geçmiştir.

Leblîch'den sonra bir İtalyan lejyoner olan Giovanni Finati, Hacı Muhammed takma adıyla hac ziyaretine gelir. Tuttuğu notlar patronu Bankes tarafından 1830'da İngilizceye çevrilerek basılır.^[21]

Mekke'nin önemli Batılı ziyaretçilerinden biri olan Johann Ludwig Burckhardt, 1784'te İsviçre'de dünyaya gelmiş ve öğrenimini Almanya'da yapmıştır. Daha sonra İngiltere'ye gitmiş, Afrikalılar Derneği'nin kurucusu olan Sir Joseph Banks ile tanışarak ondan gezileri için gerekli desteği almıştır. O, 8 Eylül 1814'te Kahire üzerinden Cidde ve Mekke şehirlerine ulaşmış ve haccın tüm rükünlerini tam anlamıyla yerine getirmiştir.

Burckhardt, Batılı seyyâhlar içinde Mekke'de en uzun süre kalan kişilerden birisi olarak bilinir. Zira o, Mekke'de dört aydan fazla kalmıştır. Bu kadar uzun süre kalmasının elbette kendisinden kaynaklanan sebepleri olsa bile onun Mekke'ye duyduğu sevgi ve tutkuyla bağlanmasının da önemli

[19] Wolfe, *One Thousand Roads to Mecca*, s. 126-161.

[20] Bidwell, *Travellers in Arabia*, s.27.

[21] Giovanni Finati, *Narrative of the Life and Adventures of Giovanni Finati, Native of Ferrara: Translated from the Italian as dictated by himself, and edited by William John Bankes*, Londra, 1830.

payı olsa gerektir. Zira Burckhardt aslen Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın huzurunda İslâm'ı kabul etmiş olması sebebiyle kendisine gösterilen yakın ilgi ve müsamaha ile diğer gayrimüslim ziyaretçilerde olduğu gibi deşifre oluma korkusunun olmayışı onu diğerlerinden farklı kılmaktadır. Ancak Burckhardt, Medine beklentilerini karşılamadığı için şehirden üzgün bir halde ayrılmış, önce Yenbu' limanına ulaşmış, oradan da gemi ile Süveyş'e geçerek tekrar Kahire'ye dönmüştür.^[22]

Burckhardt'un notlarının kitaplaşmasından sonra ortaya çıkan eserindeki tespitlerinin oldukça ehemmiyetli olduğu söylenebilir. Diğer seyyâhlardan avantajlı tarafı ihtida ettikten sonra samimi bir Müslüman olduğuna dair bazı bulgulardır. Özellikle Arafat vakfesinde şahit olduğu hacıların tövbe ve istiğfarlarındaki samimiyet ve gözyaşları onu oldukça etkilemiştir. Onun Ramazan ayında Mekke'de yaşadıkları ve gözlemleri konusunda samimi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, Mescid-i Haram'ı doğru ve sadece gördüklerini kaydederek en güzel bir biçimde tavsif eden seyyâhlar arasında yerini almıştır.^[23]

Burckhardt'tan sonra Fransız asıllı Leon Roches'in kutsal toprakları ziyareti gelmektedir. Leon Roches, 1800'lü yılların başında Fransız hâkimiyetinde olan Alsas bölgesinden^[24] olup, daha sonra Cezayir'e taşınmıştır.^[25] Bu eser, 1875'e kadar pek çok Avrupa dilinde yayımlanmış Arabistan hakkında tek eser olarak haklı bir şöhret kazanmıştır, denilebilir.

Son olarak Richard Burton'dan bahsedecek olursak şunları söyleyebiliriz. İngiliz Sir Richard Francis Burton, Oxford'da Arapça eğitimi almış, Kraliyet Coğrafya Akademisi tarafından Arabistan'ın doğu ve orta kısımlarının haritalarını hazırlamakla görevlendirilmişti. Pratik Arapça bilgisini arttırmak için Kahire'ye gelmiştir. Kendisini önceleri İran kökenli eşraftan biri, arkasından bir sufi derviş ve nihayet Afgan asıllı bir İngiliz doktor olarak tanıtmıştır. 25 Temmuz 1853'te Kahire'den yola çıkan Burton, önce Medine'ye ulaşmıştır. 13 Eylül 1853'te geldiği Mekke'de hac ibadetinin gereklerini tam bir Müslüman gibi yerine getirmiştir. Ancak, asıl kimliğinin

[22] Wolfe, *One Thousand Roads to Mecca*, s. 162-196.

[23] Bidwell, *Travellers in Arabia*, s.50-59; Johann L. Burckhardt: *In Mekka und Medina. An den heiligen Stättendes Islam*, Weimar 1994.

[24] Fransa'nın doğusunda yer alan Alsace Loren bölgesi 1860 yılındaki Sedan savaşından önce Fransız bölgesi iken 1918 yılında tekrar Fransızlara, 1939-1945 yılında ise Almanya'da kalmıştır. Alsace Lorreina olarak bilinmektedir.

[25] Reinhard Sculze, *agm*, s. 107. Buradaki künye ve bilgiler oradan alınmıştır. Leon Roches, *Dixans à travers l'Islam*, 1834-1844. Paris, 1904 ve aynı yazara ait, *Trente-deuxans à travers l'Islam*, 1832-1864, I-II, Paris, 1884/5.

ortaya çıkabileceği korkusu ile derhal önce Kahire'ye, oradan da İngiltere'ye dönmüştür. Seyahatine dair aldığı notlarını “*Pilgrimage to al-Medina and Meccah I-II*” başlığıyla 1855 yılında Londra'da yayınlamıştır. Burton'un eseri 1996 yılında Almanya'nın Bamberg şehrinde Doğu Batı Buluşması başlıklı bir toplantıda Prof. Dr. Reinhard Schulze tarafından eleştirilerek adı geçen çalışmanın masa başı hazırlanmış olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca metinde geçen anlatıların daha önce aynı bölgeye yolculuk yapmış diğer gezginlerden alıntılanarak veya yakıştırılarak meydana getirildiği dile getirilmiştir.^[26]

Burton'dan kısa süre sonra John Fryer Keane'i görüyoruz. Babası da bir papaz olan İngiliz asıllı Keane, bir geminin mürettebatı içerisinde Cidde'ye kadar gelmiştir. Daha sonra burada bir Hint racasının maiyetinde bulduktan sonra Mekke'ye ulaşmıştır. O da gezi notlarını 1881'de “*Six Months in Meccah: An Account of the Muhammedan Pilgrimage to Meccah*” başlığıyla Londra'da yayınlamıştır. Keane de selefi Buckhardt gibi Müslümanlarca kutsal kabul edilen toprakların manevî atmosferden etkilendiğini eserinde dile getirmiştir.^[27]

Christian Snouck-Hurgronje diğerlerinden farklı olarak meslekten şarkiyatçı birisi olup Hollandalıdır. O yıllarda Hollanda sömürgeci olan Endonezya'dan hacca gelenlerin, bu ibadetten nasıl etkilendikleri, bunun Hollanda sömürge düzenine karşı bir sorun teşkil edip etmeyeceği Hollandalılarca merak konusu idi. Snouck-Hurgronje olup biteni yerinde görmek ve doğru bilgi edinebilmek adına Arapça bilgisini artırmak amacıyla önce Cidde ve daha sonra Mekke'de Arapça dersler almış ve nihayet bir yıl içinde Arapçasını ilerletmiştir. Rahat hareket edebilmek adına sözde ‘Müslüman’ olup Abdülgaflâr adını seçen Snouck-Hurgronje, 1885 yılında Mekke'yi ziyaret ederek buna dair intiba ve gözlemlerini “*Mekka*” adıyla iki cilt halinde (1886-1889) bir araya getirdi.^[28] Kitabının birinci cildinde genel manada Mekke tarihini vermiş; ikinci ciltte ise daha çok Mekke'de yaşadığı sırada

[26] Reinhard Schulze, “*Richard Burton in Mekka*”, 101–116. Bu bölüm, şahsi girişimimle kendisinden gerekli izinler alındıktan sonra Türkçeye çevirisine karar verilmiştir. Bu vesile ile şahsen daha önceleri tanışma fırsatı bulduğum Prof. Dr. Reinhard Schulze'ye Türkçe çeviriye ve yayın hakkı konusunda anlayışından ötürü gecikmiş olan şükran borcumu, burada ifade etmeliyim. Yine söz konusu çalışmayı 2013-2014 yılları arasında yayına hazırlarken müsvedde halindeki metnin Almancadan çeviri ve tashihiinde samimi katkı ve içten yardımlarını gördüğüm lisans öğrencimiz Gönül Aydın'a da çok müteşekkirim. Ayrıca İngilizce, Fransızca alıntılarının bolca yer aldığı makalenin yayını öncesi kontrollerinde ve son haline gelişinde yardımlarını gördüğüm değerli hocalarıma ve İSTEM dergisindeki makalenin yayın hakemlerine minnettarım.

[27] Bidwell, *age*, 128

[28] Christian Snouck-Hurgronje, *Mekka: in the latter part of the 19. century*. Translated by J. H. Monahan, Leiden, 1931.

tespit ettiği sosyokültürel ve iktisadi hayat ile yerleşik örf adet ve inançlara yer vermiştir. Snouck-Hurgronje İslam'ın iki kutsal şehrinden birisi olan Mekke'deki hac ibadetinin işleyişi, menâsiki ve rükünleri hakkında oldukça geniş bilgiler vermektedir.^[29] 1880 yılında kaleme aldığı “*Het Mekkanische Fest*” adlı doktora tezinde haccı detaylı olarak incelemiştir.^[30]

SONUÇ YERİNE

Mekke-Medine'yi görmek ve buraları keşfetmek amacıyla gelenler arasında hatırı sayılır ölçüde gayrimüslim vardır. Bir kısmı da Snouck-Hurgronje'de olduğu gibi tez konusu olan hac ibadetinin yapılışını ve Müslümanlar üzerinde olan etkisini gözlemlemek istemiştir. Müslüman olmayanların ilgisi şaşırtıcı gelse de bir vakıadır. Batılı seyyahların bazıları Müslüman olan efendilerinin buralara sürüklemesiyle, bazıları samimiyetle, bazıları da kutsal mekânları görmek ve tanımak amacıyla gelmiştir. Biz bu konuda yapılan çalışmalardan sadece matbaanın yaygınlaşmasıyla tecrübelerini yayımlayabilenleri tanıyabiliyoruz. Aslen gayrimüslim oldukları teşhis veya tespit edilenlerin ise akıbetleri hakkında yeterli malumata sahip değiliz. Bunlardan cezalandırılanların bir kısmını eğer elde kalmışsa Mekke ve Medine'deki kadı sicillerindeki kayıtlardan veya hatıra ve seyahatname benzeri eserlerden belki kısmen öğrenmek mümkün olabilir. Avrupalılardan Haremeyn'e gelenlerin hiç olmazsa bir kısmının sırf coğrafi meraklarını gidermek veya yaptıkları ilmi çalışmalar için materyal toplamak amacıyla da buralara geldiklerini de unutmamak gerekir.

Kaynaklar

- Bidwell, Robin Leonard, *Travellers in Arabia*, Garnet Publishing, Beyrut 1994.
- Burckhardt, J. Lewis; *In Mekka und Medina, An den heiligen Stättendes Islam*, Hrgs. Undeingeleitvtvon Uwe Pfulmann, Berlin, 1994.
- Burton, Richard F., *Personal Narrative of a Pilgrimage to Madinah and Meccah, I-II.*, reprint der Memorial Edition, New York, 1964
- Ferro, Mark, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara 2002.

[29] Bidwell, *age*, 137.

[30] Christian Snouck-Hurgronje, *The Mecca Festival*, translated and edited by Wolfgang H. Behn, Wiesbaden: Harrassowitz, 2012.

- Finati, Giovanni, *Narrative of the Life and Adventures of Giovanni Finati, Native of Ferrara*, translated from the Italian as dictated by himself, and edited by William John Bankes, Londra, 1830.
- İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr*, Beirut, 1400/1980.
- Keane, John Fryer Thomas, *Six Months in Meccah: An Account of the Mohammedan Pilgrimage to Meccah. Recently Accomplished by an Englishman Professing Mohammedanism*, Londra, 1881.
- Özel, Ahmet, "Hac", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1996.-XIV, s. 413-416.
- Pitts, Joseph, "A true and faithful Account of the Religion and Manners of the Mohammedans, with an Account of the Author's Being Taken Captive" (1704) reprinted in *Piracy, Slavery, and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, ed. Daniel J. Vitkus (New York: Columbia University Press, 2001).
- Roches, Leon, *Dixans à travers l'Islam*, 1834-1844, Paris, 1904.
- Schulze, Reinhard, "Richard Burton in Mekka" yayınlayan: Christoph Bode, *West meets East. Klassiker der britischen Orient-Reiseliteratur*, Heidelberg 1997, 101-116.
- Varthema, Itinerario de Ludovicodi Rome 1510; trc. J. W. Jones, *The Travels of Ludovicodi Varthema*, nşr. G. P. Badger, London 1863.
- Wolfe, Michael, *One Thousand Roads to Mecca*, New York: Grove Press, 1997

